Studia
Historica
Slovenica

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Studia Historica Slovenica **Tiskana izdaja ISSN 1580-8122**
Elektronska izdaja ISSN 2591-2194

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Izdajatelja / *Published by*
ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANC KOVAČIČ IN MARIBOR
http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
ZRI DR. FRANC KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / *Editorial Board*
dr. Karin Bakračevič, † dr. Ivo Banac (ZDA / *USA*), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),
dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / *Responsible Editor*
dr. Darko Friš
Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / *e-mail:* darko.fris@um.si

Glavni urednik / *Chief Editor*
dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / *Technical Editor*
David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.
The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.
No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*	Nova KBM d.d.
	SI 56041730001421147
Prevajanje / *Translation:*	Knjižni studio d.o.o.
Lektoriranje / *Language-editing*	Knjižni studio d.o.o., Ana Šela
Oblikovanje naslovnice / *Cover Design:*	Knjižni studio d.o.o.
Oblikovanje in računalniški prelom / *Design and Computer Typesetting:*	Knjižni studio d.o.o.
Tisk / *Printed by:*	Itagraf d.o.o.

http: //shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si

Izvlečke prispevkov v tem časopisu objavljata **'Historical – Abstracts'** in **'America: History and Life'**.
Časopis je uvrščen v **'Ulrich's Periodicals Directory'**, evropsko humanistično bazo **ERIH** in mednarodno bibliografsko bazo **Scopus (h, d)**.
*Abstracts of this review are included in **'Historical – Abstracts'** and **'America: History and Life'**.*
*This review is included in **'Ulrich's Periodicals Directory'**, european humanistic database **ERIH** and international database **Scopus (h, d).***

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko **487**.
Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.
Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia Historica Slovenica

Studia Historica Slovenica

Kazalo / *Contents*

Članki in razprave / *Papers and Essays*

JULIJANA VISOČNIK: **Č**aščenje Nimf in Fontana v vzhodnoalpskem prostoru 11
Worship of the Nymphs and Fontanus in the Eastern Alps

TONE RAVNIKAR: **M**aribor v 13. stoletju. 1. del: Plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje 41
Maribor in the 13th Century. Part 1: Nobility in Maribor and its surroundings at the turn of the 12th and 13th centuries

MIJA OTER GORENČIČ: **T**he role of the Counts of Cilli in the architectural development of the Jurklošter Carthusian monastery's great cloister and the question of the location of Veronika of Desnice's grave. The archaeological method as an aid to art-historical interpretation 67
Vloga grofov Celjskih pri stavbnem razvoju velikega križnega hodnika kartuzije Jurklošter in vprašanje lokacije groba Veronike Deseniške. Arheološka metoda kot pomoč pri umetnostnozgodovinski interpretaciji

BERNARD NEŽMAH: **O**ktobrska revolucija med mitom in realnostjo 119
The October revolution between myth and reality

ISKRA IVELJIĆ and ŽARKO LAZAREVIĆ: **T**he transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes 143
Tranzicija slovenskih in hrvaških gospodarskih elit v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev

MIRAN ŠTUHEC: **K**ulturnopolitične in jezikovnopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne 205
Culturalpolitical and linguisticpolitical situation in the Slovenian Lands at the end of the First World War

Studia Historica Slovenica

JOŽICA ČEH STEGER: **O**ton Župančič in začetki južnoslovanske tvorbe.....227
Oton Župančič and the beginnings of South Slavic formation

SARA MIČIČ and KARIN BAKRAČEVIČ: **B**ilingualism in connection with executive functions and cognition in children in Slovenian bilingual area 253
Dvojezičnost v povezavi z izvršilnimi funkcijami in kognicijo pri otrocih na slovenskem dvojezičnem območju

BARBARA SOPČIĆ and BOJAN MUSIL: **E**scapism: suppression of self or its expansion?.....279
Eskapizem: odmikanje od sebstva ali njegova razširitev?

Avtorski izvlečki / *Authors' Abstracts*..... 309

Uredniška navodila avtorjem / *Editor's Instructions to Authors* 317

Studia
Historica
Slovenica

Studia
Historica
Slovenica

DOI 10.32874/SHS.2020-01
1.01 Izvirni znanstveni članek

Čaščenje Nimf in Fontana v vzhodnoalpskem prostoru

Julijana Visočnik

Dr., docentka, višja arhivistka
Nadškofijski arhiv Ljubljana
Krekov trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Izvleček:
Julija leta 2004 so arheologi v bližini cerkve v Šentpavlu pri Domžalah ob sondiranju za gradnjo plinovodnega omrežja naleteli na oltar, ki je posvečen Nimfam in Fontanu. Ležal je severno od nekdanje rimske vile rustike, ki so jo raziskali v letih 1997, 1998 in 1999, v okolici cerkve sv. Pavla. Glede na posvetilo se predvideva, da je oltar prvotno stal ob vodnem izviru, s posvetilom pa naj bi zagotovili njegovo neusahljivost, morda tudi njegove zdravilne učinke. Ker omenjeni oltar še ni bil objavljen v skladu z epigrafsko metodologijo, se je novo odkritje postavilo v kontekst že znanih dejstev čaščenja Nimf in Fontana (oz. Fonsa) na slovenskem prostoru oz. v širšem vzhodnoalpskem prostoru.

Ključne besede:
antika na Slovenskem, čaščenje bogov, Nimfe, Fontan oz. Fons, vodna božanstva

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 20 (2020), št. 1, str. 11–40, 80 cit., 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Ko razmišljamo o Nimfah (*Nymphae*) in Fontanu (*Fontanus*) oz. Fonsu (*Fons*), se kmalu zavemo, da se bomo ukvarjali z dvojnostjo. Narava Nimf je namreč takšna, da nas lahko odpelje na dve strani. Nimfe,[1] polbožanska bitja v človeški podobi, upodobljene kot prelepe mlade ženske, povezujemo z naravo, kjer bi naj tudi prebivale. Spadajo v vrsto božanstev narave, čeprav kljub svoji božanskosti niso (vedno) veljale za nesmrtne. Prebivale so v naravi, v gozdovih, ob vhodih v podzemne jame, še prav posebej pa ob vodnih izvirih, jezercih in studencih. Njihovo povezovanje z institucijo rimskih term je tako povsem pričakovano in tudi neredko dokumentirano. Rimske terme pa so sicer tista institucija, kjer je prišla do izraza celostna podoba Nimf oz. tista podoba, ki je vključevala njihovi obe najbolj pomembni vlogi; najprej njihovo povezanost z naravo, še posebej z vodnimi izviri, takoj za tem njihovo lepoto, pri kateri se lahko spet vrnemo nazaj k vodi in njenim pozitivnim učinkom na telo. Gotovo ni naključje, da so jih upodabljali kot mladenke v skladu z estetskimi ideali tistega časa. Na njihovo lepoto je vplivala narava, v kateri so prebivale, še prav posebej voda v vseh oblikah s svojimi blagodejnimi vplivi in učinki. Nimfe lahko po eni strani preprosto povežemo z naravo, po drugi pa lahko to posledično nadgradimo ter jih postavimo v kontekst zdravja, lepote in dobrega počutja nasploh.

Ko govorimo o slednjem, jih pogosto srečamo v družbi božanstev z zdravilskimi močmi kot so: *Valetudo*, *Salus*, Asklepij (gr. *Asklepios*) oz. Eskulap (*Aesculapius*), Apolon... Asklepija oz. Eskulapa,[2] očeta Higeje (*Hygieia*), so častili predvsem v pomembnih grških zdravilnih centrih (Epidaver, Pergamon). Boga zdravilstva in zdravnikov so kot Eskulapa prevzeli tudi v rimskem svetu in so ga pogosto upodabljali v človeški podobi, ko v levi roki drži palico, ki jo ovija kača. Oltarji, posvečeni temu bogu, so sicer dokumentirani po vsem Rimskem imperiju, a niso med najbolj pogostimi. Boginjo *Valetudo*[3] povezujemo tako z grško boginjo Higejo,[4] ki je personifikacija zdravja, čistoče in higiene, kakor tudi z rimsko boginjo *Salus* (Blaginja).[5] Vse tri predstavljajo krog ženskih antičnih božanstev, ki so skrbela za zdravje, dobro počutje, regeneracijo, higieno in čistočo, torej vse tisto, kar je prispevalo k zdravju. *Valetudo* se na slovenskem prostoru in v bližnji okolici ne pojavlja pogosto; oltarja sta znana še iz Zadra (prim. *lupa* 22913) in

---

1 Hans Herter in Fritz Moritz Heichelheim, "Nymphai", *RE* 17_2 (1937), str. 1527–1599 (dalje: Herter in Heichelheim, "Nymphai").

2 Christiano Tiussi, *Il culto di Esculapio nell'area nord-adriatica*. Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 10 (Roma, 1999).

3 Stefan Weinstock, "*Valetudo*", *RE* $8A_1$ (1995), str. 264–270.

4 Hildegard Sobel, *Hygeia. Die Göttin der Gesundheit* (Darmstadt, 1990).

5 Jesse Rufus Fears, "The Cult of Virtues", *ANRW* 17.2. (1981), str. 859–861; Martin Marwood, *The Roman Cult of Salus*. Bar international series (Oxford, 1988).

Ogleja (prim. *lupa* 16729), kjer je čaščena v povezavi z Belenom. Na tem mestu se lahko navežemo še na Apolona, saj so "akvilejskega" Belena pogosto enačili prav z njim.[6] Sicer pa tudi sam Apolon sodi med bogove zdravilce, čeprav na to njegovo vlogo radi pozabljamo; med drugim velja tudi za očeta boga Asklepija.[7]

Nimfe, še bolj pa Fontana (Fonsa), povezujemo z vodo, izviri, vodnimi viri, studenci. Voda je vsekakor še kaj več kot tisto, kar smo že našteli. Omogoča preživetje in normalno življenje. Njen primarni pomen nikakor ni zanemarljiv in, če smo v okviru antike, ne smemo pozabiti na izkoriščanje rek kot plovnih poti, pa tudi na strah prebivalstva pred uničujočo močjo rek v času dolgotrajnejšega deževja oz. nalivov. Na ta način je mogoče razumeti tudi posvetilo na oltarju iz Emone, kjer so Nimfe povezane z Neptunom.[8] Številna rečna božanstva (*Savus*, *Adsalluta*, *Savercna*, *Aquo*, *Neptunus* ...), ki so izpričana v vzhodnoalpskem prostoru,[9] še dodatno osvetljujejo pomen rek, njihovo izkoriščanje in morda celo (straho)spoštovanje, ki ga je prebivalstvo gojilo do njih.

Nov oltar iz Šentpavla pri Domžalah (Dragomlju)[10]

Leta 2004 je bil najden oltar s posvetilom Nimfam in Fontanu, ki pa vse do danes še ni bil objavljen v skladu z načeli epigrafske stroke in njeno metodologijo. Ker na Slovenskem oz. v vzhodnoalpskem prostoru do danes poznamo več takšnih votivnih posvetil, oltar iz Šentpavla predstavlja spodbudo, da se ga končno objavi, obenem pa se ga postavi še v širši kontekst čaščenja Nimf in drugih sorodnih božanstev na našem širšem prostoru.

V Šentpavlu pri Domžalah se je v obdobju med 1997 in 2004 zvrstilo več arheoloških raziskav. Do prve je prišlo decembra leta 1997, ko je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Kranja zaradi širitve pokopališča opravil zaščitno arheološko sondiranje severno od pokopališča. Odkrili so ostanke rimske stavbe s pripadajočimi najdbami: stebrički hipokavsta, kritino stavbe, odlomki lončenine, kar je bilo mogoče datirati v 2. in 3. st. Na podlagi teh son-

6 Za Belena glej nadaljevanje.

7 Za kulte zdravilskih božanstev v Panoniji glej Zoltan Kádár, "Der Kult der Heilgötter in Pannonien und den übrigen Donauprovinzen", *ANRW* 18.2. (1989), str. 1038–1061 (dalje: Kádár, *Der Kult der Heilgötter in Pannonien*). Na področje dela Galije in obeh Germanij pa zdravilske bogove postavi A. Ferlut, ki nam predstavi soproge božanskih zdravilcev in njihov avtohtoni kontekst, prim. Audrey Ferlut, "Goddesses as Consorts of the Healing Gods in Gallia Belgica and the Germaniae: Forms of Cult and Ritual Practices", *Open Library of Humanities* 2 (1) (2016), str. 1–26.

8 Glej nadaljevanje.

9 Marjeta Šašel Kos, "A sacred river landscape with a sactuary the worship of rivers in the south-eastern Alpine area", v: *Celtic Religion in the Roman period. Personal, local, and global* (Aberystwyth, 2017), str. 441–459.

10 Za posredovanje podatkov o oltarju ter konstruktivne predloge k besedilu se zahvaljujem Janji Železnikar, kustosinji v Medobčinskem muzeju Kamnik, kjer je spomenik tudi razstavljen v lapidariju.

diranj se je 23. septembra 1998 nadaljevalo zaščitno izkopavanje, v okviru katerega so naleteli na ostanke zidov, strešne opeke, mozaične kocke, na malto ter razne keramične, kovinske in steklene predmete ter večjo količino novcev.[11]

Leta 2000 so pri nadzoru pripravljalnih zemeljskih del za izgradnjo avtocestne trase na odseku Šentjakob–Blagovica odkrili najdišče, na katerem so delali v marcu in aprilu leta 2001, ko so izkopali žgane grobove iz rimskega obdobja s kovinskimi in keramičnimi pridatki. Najdbe je bilo mogoče datirati v zgodnejši čas rimske kolonizacije, torej v 1. stoletje po Kr.[12] Zadnje v vrsti za nas zanimivih raziskovanj se je odvilo leta 2004, ko so v Šentpavlu pri Domžalah zaradi izgradnje plinovodnega omrežja od Domžal do Dragomlja izpeljali zaščitne arheološke raziskave, ki so potekale v juliju.[13] Izkopavanja so potekala v neposredni bližini leta 1999 raziskanih arhitekturnih ostalin (rahlo vzhodno), na katere se tako navezujejo rezultati. Leta 2004 so tako odkrili ostanke hipokavsta s stebrički, ostanke zidov in drobne najdbe, ki pa so se pretežno nahajale severno od zidov, pri čemer je v glavnem šlo za novce, steklene, keramične in kovinske predmete. V vzhodnem profilu severno od ostankov arhitekture je bil odkrit oltar, ki predstavlja izhodišče tokratnega prispevka. Oltar je ležal prevrnjen na napisno polje, bil je prekrit z naplavljenim peskom in muljastim poplavnim sedimentom Kamniške Bistrice, ki je morala v eni izmed večjih poplav prekriti ruševine rimske stavbe (rimske vile) in s tem tudi oltarčka, ki se je moral nahajati v okviru njenega kompleksa ali v neposredni bližini. Rimskodobni ostanki vile pa so gotovo služili tudi kot nahajališče gradbenega materiala za gradnjo sedanje cerkve sv. Pavla.[14] Območje raziskav med letoma 1997 in 2004 je danes namreč zavarovano kot *villa rustica* (EŠD 10649).[15]

Votivni napis za Nimfe in Fontana

Material: Votivni napis je vklesan na oltar, ki je narejen iz gliniškega apnenca in najverjetneje izvira iz antičnih kamnolomov v okolici Podutika in Glinic.[16]

---

[11] Januš Jerončič, *Šentpavel pri Domžalah: rezultati izkopavanja iz leta 1999*, diplomsko delo (Ljubljana, 2005), str. 39–40 (dalje: Jerončič, *Šentpavel pri Domžalah*).

[12] Jerončič, *Šentpavel pri Domžalah*, str. 41–42; Draško Josipovič in Milan Sagadin, "Šentpavel", *Varstvo spomenikov – poročila* 38 (2001), str. 122–123.

[13] Izkopavalec: Draško Josipovič (Draško Josipovič, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih v Šentpavlu pri Domžalah 2004* (Kranj, avgust 2004).

[14] Jerončič, *Šentpavel pri Domžalah*, str. 43–45.

[15] Prim. Matjaž Novšak, *Šentpavel pri Domžalah*. Arheologija na avtocestah Slovenije 26 (Ljubljana, 2012), str. 10; Januš Jerončič in Matjaž Novšak, "Šentpavel pri Domžalah", *Varstvo spomenikov – poročila* 39–41 (2006), str. 204–205; Milan Sagadin, "Šentpavel pri Domžalah", *Varstvo spomenikov – poročila* 39–41 (2006), str. 205.

[16] Pomembnejši arhitekturni členi v Emoni so bili izdelani iz lokalnih apnencev. Tako je bil v rabi gliniški apnenec z nahajališč med Podutikom in Kamno Gorico, prim. Jana Horvat, in Milan Sagadin, "Emonsko podeželje = Emona's countryside", v: *Emona MM: [urbanizacija prostora – nastanek mesta = urbanisation of space – beginning of a town]* (Ljubljana, 2017), str. 215.

Spomenik z napisom je hranjen v Medobčinskem muzeju Kamnik, inv. št. MMK 3706.

Dimenzije: 68,5 x 32 x 40,5 cm; napisno polje: 20 x 28,5 cm; višina črk: 3,5–3 cm.

Opis: Oltar je sicer v celoti ohranjen, so pa na površini napisnega polja razpoke, ki v glavnem potekajo navpično od vrha proti dnu, a na berljivost napisa ne vplivajo. Spodnji del oltarja (njegova baza) in zgornji del (ovršje) imata oba profiliran rob. V spodnjem delu napisnega polja je opazna rumeno-zelena obarvanost spomenika zaradi alg. Zgornji desni vogal profiliranega roba sprednje ploskve je odlomljen. V drugi vrstici za ET v ligaturi in pred F je uporabljeno trikotno ločilno znamenje, ki ga je mogoče videti prav tako v tretji vrstici za prvo črko C. Črka Y v prvi vrstici je za odtenek podaljšana oziroma povišana nad ostale črke v vrstici. V drugi vrstici je mogoče zaslediti edino ligaturo na napisu, črki E in T sta namreč povezani. V drugi in tretji vrstici sta črki T podaljšani, čeprav v četrti vrstici ista črka ostane na nivoju vseh črk vrstice. Zadnja črka druge vrstice je zaradi stiske s prostorom za odtenek pomanjšana. Zanimiva je še zadnja vrstica, kjer se še vedno vidi, da je bila tretja črka odklesana; sledi črke S za X so namreč še vedno vidne, kakor jih je mogoče tudi otipati. Črke so pravilne z mestoma bolj odebeljenimi zaključki in brez večjih odstopanj.[17]

Objave: Lupa 30833 = *EDCS*-70700037 = *EDR*156250.[18]

Prepis:

Nymphis
et Fontano
C(aius) Hostilius
Expertus.

Prevod: Nimfam in Fontanu. Gaj Hostilij Ekspert.

Komentar: Na po obliki preprostem oltarju je zapisan prav tak napis, ki nam pove, da je Gaj Hostilij Ekspert pripravil posvetilo za Nimfe in boga Fontana.[19] Tridelna imenska formula posvetitelja govori v prid temu, da gre za rimskega državljana oz. vsaj nekoga, ki je temu zelo blizu (gotovo ne pripada sužnjem, osvobojencem ali peregrinom). Njegov gentilicij sicer ne sodi med

[17] Opis spomenika je nastal na osnovi avtopsije, s pomočjo fotografije ter poročila o stanju umetnine pred konservatorskimi posegi, ki ga je pripravila Tea Kregar (Tea Kregar, Konservatorsko poročilo – dokumentacija) iz MMK.

[18] Vse epigrafske baze (*lupa, HD, EDCS*) navajajo, da je bil oltar objavljen v *Arheološkem vestniku* 68 (2017); objavil bi ga naj Milan Lovenjak: http://av.zrc-sazu.si/Si/68/AV68.html (17. 4. 2020). Očitno gre za napako, M. Lovenjak v *Arheološkem vestniku* 68 ni objavil nobenega članka: http://av.zrc-sazu.si/Si/68/AV68.html (8. 5. 2020).

[19] Več o njunem čaščenju v nadaljevanju.

Oltar s posvetilom za Nimfe in Fontana iz Šentpavla pri Domžalah (*lupa* 30833, foto O. Harl)

najbolj pogoste, najdemo ga predvsem v Italiji, od koder so posamični primeri zašli v druge province: Galije, Hispanijo, Norik, Zgornjo Mezijo ...[20] Gentilno ime *Hostilius* sodi med najstarejše rimske gentilicije, sploh če pomislimo, da je ime izpričano že pri enem od rimskih kraljev (Tul Hostilij). Hostiliji so bili v glavnem plebejci, le v drugem stoletju je ta gens pridobila tudi nekaj političnega vpliva in moči.[21] Nekaj primerov tega italskega gentilnega imena

[20] *OPEL* II, str. 186.
[21] Friedrich Münzer, "*Hostilius*", *RE* 8_2 (1913), str. 2501–2515.

poznamo iz sosednjega Norika, sicer ne iz Celeje, a vseeno bolj iz južnega dela te province.[22] Pomenljivo pa je gotovo tudi njegovo osebno ime: *Expertus*, ki ga lahko razumemo kot izvedenec, strokovnjak, ekspert, pri katerem gre za zelo sporadično dokumentirano ime; iz Panonije namreč poznamo 2 primera.[23] Kajanto ime uvrsti med osebna imena, ki zaznamujejo umske sposobnosti, v pomenu vešč, izkušen, preudaren.[24] Osebno ime *Expertus* pa je bilo očitno prvotno vklesano z dodatno črko S za črko X. Gre za napako, ki jo je lahko razumeti in je po eni strani povezana z izgovorjavo, po drugi pa s pravopisom. Zdi se namreč, da se ob izgovoru imena sliši še dodatni S, kar povzroči pravopisno napako. Tovrstne napake se na napisih občasno pojavljajo; do nje je očitno prišlo tudi na oltarju iz Šentpavla, a so jo opazili še preden je bil spomenik predan iz delavnice, saj so tretjo črko odklesali. Med črko S in črko P v zadnji vrstici je tako sedaj (pre)velik razmik, ko pa pozorneje pogledamo, še vedno vidimo ostanke črke S, tako da ni nobenega dvoma, kaj se je zgodilo. Podobno "pravopisno pretiravanje" lahko na napisih relativno pogosto zasledimo pri besedi *uxor*, torej *uxsori* namesto *uxori*.[25] Pod imenom *Expertus* pa se lahko sicer skriva javni suženj: *Expertus publicus* (*CIL* IX 2676). Na fragmentarno ohranjenem posvetilu Mitri z Modriča na Pohorju (*AIJ* 92) je osebno ime posvetitelja prav tako mogoče dopolniti v *Expertus* (ali pa v *Repertus*). Glede na pomen osebnega imena *Expertus*, se sama po sebi ponuja paralela z Lucijem Peticijem Tehnikom, namreč samo z njegovim osebnim imenom (*cognomen*), torej ime Tehnik (*technicus* – učitelj veščine, umetnosti, tehnik),[26] saj sta osebni imeni obeh po pomenu sorodni. Pri Luciju Peticiju je kognomen lepo zaokrožil celoten kontekst njegove poklica oziroma celo njegove življenjske zgodbe. Pri Gaju Hostiliju Ekspertu njegova zgodba ni tako izpovedna, saj je njegov votivni napis na oltarju veliko bolj skop. Manjka nam namreč ključen podatek, s čim se je naš Hostilij ukvarjal; potem bi lahko sklepali naprej, da je bil najverjetneje te svoje obrti zelo vešč (ali pa so si tisti, ki so ga poimenovali, vsaj želeli, da bi bil).

Datacija: 2. pol. 1. st.–2. stoletje.

---

[22] Prim. Andreas Kakoschke, *Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum* (Hidesheim–Zürich–New York, 2012), str. 111 (dalje: Kakoschke, *Personennamen in Noricum*).

[23] *OPEL* II, str. 131 (*CIL* III 4507 – *Carnuntum*, *CIL* III 11121).

[24] Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina* (Helsinki, 1965), str. 249–250. Kakoschke dopušča tudi možnost vpliva keltskih imen, prim. Kakoschke, *Personennamen in Noricum*, str. 412.

[25] Prim. *CIL* III 5101 = *RICE* 385.

[26] Prim. *CIL* III 3834; *RINMS* 7; Julijana Visočnik, "Epigraphic Monuments and the Care for the Body on the Territory of the Eastern Alps", *Classica et christiana* 11 (2016), str. 283–284 (dalje: Visočnik, *Care for the Body*).

Fontan in Nimfe

Fontan (Fontanus) oz. Fons (Fons)

Fontan oz. Fons je bil rimski bog izvirov, vodnih virov, ki ga poznamo predvsem z votivnih napisov. Poleg moškega Fontana je po zgledu parov *Liber – Libera* in *Faunus – Fauna* obstajala tudi ženska Fontana (*Fontanus – Fontana*). Fontan sodi med najstarejša in povsem avtohtona rimska božanstva, dokumentiran pa je tudi kot *Fontus*. Najstarejši rimski rodovniki bogov ga sicer niso zajeli, o njem pa poroča Arnobij, ki navaja, da je *Fontus* sin boga Jana (*Ianus*). Na povezavo ravno z Janom je morda vplivala lokacija t. i. *ara Fontis*, ki je bila v neposredni bližini Janicula (*Ianiculum*). *Ara Fontis* je bila namreč zelo verjetno eno prvih (morda sploh najstarejše) mest čaščenja tega boga v Rimu. Skozi zgodovino pa se v Rimu najde še več svetišč, posvečenih temu božanstvu, npr. leta 231 pr. Kr. je konzul Gaj Papirij Mason (*Caius Papirius Maso*) zgradil tempelj za Fontana s pomočjo plena, ki si ga je pridobil s svojo zmago na Korziki. Zdi se verjetno, da je svetišče stalo v bližini t. i. *Porta Fontinalis*, kar bi bilo mogoče povezati tudi s praznikom tega boga oz. poimenovanjem le-tega, gre namreč za *Fontanalia*, ki so se odvijale 18. oktobra, ko so počastili Fontana oz. Fonsa kot predstavnika vseh vodnjakov (izvirov). O tem prazniku poroča Varon: "*Fontanalia a Fonte, quod is dies feriae eius; ab eo tum et in fontes coronas iaciunt et puteos coronant*,"[27] kar pomeni, da so na ta dan boga počastili s posebno daritvijo, v izvire so namreč metali venčke (iz rož in zelenja), vodnjake pa so ovenčali (verjetno z enakimi okraski). Nekateri pisci (Horacij, Ovidij, Marcial) pa k temu dodajajo še uveljavljene daritve: vino, kri kozličkov, ki so jo pustili, da je tekla v izvir (vrelec), pujska, ovce.[28] V samem Rimu, po Italiji, Hispaniji, v Dakiji in tudi drugod (pravzaprav povsod) po rimskem imperiju pa nam največ o čaščenju tega primarnega, prvotnega boga izvirov, povejo njegovi oltarji. Povežejo ga z vodnimi viri, vrelci in sploh z vodo, ki je že sama po sebi v rimski družbi predstavljala temeljno dobrino, minimalni standard in je pokrivala eno izmed rimskih kreposti (*virtus*): *salubritas*[29] Pomislimo samo na akvadukte, kanalizacijo, številne studence, terme in sploh skrb za telo in zdravje, ki so mu v antiki povsod po rimskem imperiju posvečali veliko pozornosti. Na to pa gotovo kaže tudi čaščenje boga Fonsa oz. Fontana, ki je dokumentirano tudi pri nas, na kar bomo opozorili v nadaljevanju. Za posvetila, namenjena temu božanstvu,

---

[27] Marcus Terentius Varro, *De lingua Latina* VI, 22.

[28] Prim. Fritz Boehm, "Fons", *RE* 6_2 (1909), str. 2838–2841.

[29] *Salubritas* lahko uvrstimo med rimske kreposti; poleg *comitas*, *clementia*, *dignitas*, *firmitas*, *honestas*, *humilitas*, *industria*, *pietas*, *prudentia*, *severitas* jo je Michael York obravnaval kot krepost osebne narave, prim. Michael York, *Pagan Ethics: Paganism as a World Religion* (Cham, 2016), str. 394.

izpričana pri nas in po drugih delih rimske države pa se zdi, da bolj odražajo čaščenje posameznega mesta v naravi, ki je obogateno s takšnim ali drugačnim vodnim virom, kot pa da bi bila postavljena za boga kot zastopnika vseh izvirov, vodnih virov oz. vrelcev. Večinoma (vsaj v provincialnem okolju) niso odraz uradnega državnega kulta, temveč prej vzgibov posameznikov, ki so se zavedali vodnih naravnih danosti in njihovega pomena. Častilci, zapisani na oltarjih, nam to lahko potrdijo.

Omenjeno je bilo, da o Fontanu poroča Arnobij,[30] ki ga na tem mestu navajamo v izvirniku in prevodu:

3. Incipiamus ergo sollemniter ab Iano et nos patre, quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem esse prodidere nonnulli. Quod si accipiemus ut verum sit, sequitur ut intellegi debeat nullum umquam fuisse Ianum, quem ferunt caelo atque Hecata procreatum in Italia |f. 75| regnasse primum, Ianiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturni generum, Iuturnae maritum, atque ita per vos dei nomen eraditur, quem in cunctis anteponitis precibus et viam vobis pandere deorum ad audientiam creditis. 4. Rursus vero si Ianus est Annus, deus esse nec sic potest. Quis enim annum ignorat temporis esse circumscriptionem statam nec habere vim numinis id quod spatiis mensum et dierum dinumeratione conclusum est? 5. Quod ipsum licebit in Saturnum non absimili ratione traducere. Nam si tempus significatur hoc nomine, Graecorum ut interpretes autumant, ut quod Kro/noj est habeatur Xro/noj, nullum est Saturnium numen. Quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat deum, quod mensura cuiusdam est spatii in continua serie perpetuitatis inclusi?

Prevod: Slovesno začnimo torej pri očetu Janu, ki so ga nekateri med vami razglasili za svet, drugi za leto, nekateri pa za sonce. Toda če naj verjamemo, da je to res, posledično sledi, da ni nikoli bilo nobenega Jana, za katerega pravijo, da je nastal iz neba in Hekate in je najprej vladal v Italiji, ustanovil mesto *Ianiculum* in bil oče Fonsa, zet Volturnu, mož Juturni in tako se po vas izbriše ime boga, ki ga v skupnih prošnjah postavljaš na prvo mesto in za katerega verjameš, da vam bo odprl pot k temu, da vam bodo prisluhnili bogovi. In še enkrat, če bi Janus bil Leto, ne bi mogel biti bog. Kdo namreč ne ve, da je leto točno določeno časovno obdobje ter da v tem, kar se oblikuje v trajanju mesecev in preteku dni, ni nič božanskega? Ta ista trditev se lahko na podoben način nanaša tudi na Saturna. Kajti če se za to besedo skriva čas, kakor menijo grški misleci, potem to velja za Kronosa, kar je *chronos*, potem boga Saturna sploh ni. Kdo je namreč tako brez občutka, da bi dejal, da je čas bog, ko je to le določen prostor, odmerjen v neskončnem nasledstvu večnosti?

[30] Arnobius, *Adversus nationes*, III 29, 3–6.

Arnobij Fonsa poveže z Janom, le-tega pa s časom, ki ga porabi za argument, da Jan sploh ni božanstvo. Če Jan ni božanstvo, gotovo tudi njegov potomec ni. Jan pa božanstvo ni, ker ga enačimo s točno določenim časovnim obdobjem (letom), in če ima svoj začetek ter konec, je to argument *per se*. Preko Arnobija je mogoče najti razlog za povezavo obeh navedenih bogov: *Janus* je namreč povezan s časom, Fonsa povezujemo z izviri, kakor teče čas (*tempus fugit*), tako se pretaka (odteka, spreminja) tudi voda iz izvirov, vrelcev itd., nad katerimi bdi Fons.

Nimfe[31]

Za razliko od Fonsa (Fontana) so Nimfe tudi na splošno veliko bolj poznane, tako jim ni potrebno posvečati daljšega uvoda, ampak morda samo izpostavimo ključne poudarke. Nimfe so veljale za boginje narave, ki so pogosto izpričane na votivnih spomenikih. Po nekaterih teorijah so bile nesmrtne, kar boginjam pač pritiče, po drugih niti ne. Ne glede na to pa so jih vedno upodabljali kot mladenke izredne lepote. Kult, posvečen Nimfam, velja za starodavnega, izvira iz grškega prostora, kjer je bil še posebej dobro zastopan med Ajolci in Jonci. Kot predstavnice in zastopnice narave se najraje pojavljajo v družbi tistih bogov, ki se prav tako v glavnem gibajo zunaj, na prostem, v naravi, kot npr. Hermes, Pan, Apolon idr. Z Apolonom jih povezujemo predvsem zaradi zdravilnih moči, ki se mu jih prav tako pripisuje. Pri razumevanju Nimf in njihovega kulta pa je gotovo odločilnega pomena njihova odvisnost in povezanost z vodo: vodnimi viri, vrelci, izviri, studenci, potočki... nenazadnje se jih lahko postavlja tudi v okolje rek in morja. Voda je pravzaprav veljala kar za darilo Nimf človeku. Posamezne Nimfe na začetku niso bile vezane na en, edini izvir, kakor tudi ni bilo samoumevno, da bi Nimfe prebivale v neposredni bližini njihovega izvira. Sicer pa so bile Nimfe boginje narave, zato niso samo zaščitnice vode in vsega, kar je z njo povezano, temveč so tudi boginje gozdov, gora, gajev itd. Predvsem iz votivnih spomenikov je mogoče razbrati in zaključiti, da Nimfe nikoli ne nastopajo posamič, posvetilo je namreč vedno zapisano v množini (*Nymphis*), če pa napis spremljajo upodobitve, potem so običajno upodobljene kot trojica, kar ni

[31] Herter in Heichelheim, "Nymphai", str. 1527–1599.

nič presenetljivega, če samo pomislimo na domače Nutrice[32] ali na Matrone[33] iz Germanije. Nimfe so pa tudi tiste boginje, ki so bdele nad termalnimi izviri in njihovo zdravilno močjo. Njihovi spomeniki, tako tisti, ki so samo v obliki plastike, kakor tisti epigrafske narave, pa tudi kombinacije obojega: npr. baza z napisom nad njim pa kipi Nimf ali votivne plošče z reliefno upodobitvijo ter napisom, so zato kar obvezen inventar vsakih večjih term. V neposredni bližini slovenskega prostora, v Varaždinskih Toplicah (*Aquae Iasae*), imamo zelo lep primer in dokaz takšne prakse.[34] Kult Nimf je namreč eden boljše zastopanih na prostoru teh term, pri razumevanju tega najdišča pa so še posebej pomembni tisti votivni spomeniki, na katerih Nimfe ne nastopajo samostojno, ampak v povezavi z drugimi božanstvi, ki so jih častili v okviru termalnega kompleksa. Na konkretnih primerih se tako potrdijo njihove naloge, moči, funkcije, njihova ikonografija. Na votivnih ploščah iz Varaždinskih Toplic Nimfe dejansko nastopajo kot mladenke, lepotice, vedno kot trojica. Iz napisov razberemo, da so jih častili samostojno ali v povezavi s Fortuno (*Fortuna Iasoniana*), Apolonom in Diano, Serafom itd

Izpoveden je tudi pridevek, s katerim so opremljene, namreč *salutaris*, ki nam še dodatno osvetljuje njihov pomen in vlogo v termalnih kompleksih. Na prvi pogled nepričakovano in nenavadno Apolonovo vlogo zdravilca smo sicer že opozorili. Ko k temu dodamo še čaščenje Eskulapa in *Salus* (Aklepija in Higieije) ter pravkar omenjeni pridevnik Nimf, lažje razumemo te božanske lepotice ne samo kot boginje narave, predvsem boginje voda in njihovih izvirov. Pa tudi kot tista božanstva, ki jim zdravilni učinki narave (spet predvsem vodnih vrelcev, izvirov) in termalnih izvirov nikakor niso tuji, prej nasprotno: obiskovalci term so se nanje pogosto obračali, da bi pomagale pri zdravljenju in ozdravitvi. V ta kontekst lahko najverjetneje postavimo tudi štiri oltarje iz Rimskih Toplic in ploščo, posvečeno božanstvu *Valetudo*.[35] Ob tem sta še posebej pomenljiva dva spomenika iz Varaždinskih Toplic, ki predstavljata posebno vez z bližnjo Petoviono, morda pa nam osvetlita tudi razlog za relativno majhno

[32] Marjeta Šašel Kos, "Nutrices: the most popular goddesses at Poetovio", v: *Zentralort und Tempelberg: Siedlungs- und Kultentwicklung am Frauenberg bei Leibnitz im Vergleich*: Akten des Kolloquiums im Schloss Seggau am 4. und 5. Mai 2015 (Wien, 2016), str. 167–174.

[33] Wolfgang Spickermann, *Germania Inferior. Religionsgeschichte des römischen Germanien* II (Tübingen, 2008), passim; Kevin Woram, *The Community of the Matronae Cult in the Roman Rhineland: An Example of a Provincial Identity in the Western Frontiers* (Tulane University, 2016), str. 41–63.

[34] *Aquae Iasae: najnovejše rimske najdbe najdbe na področju Varaždinskih Toplic = recent discoveries of Roman remains in the region of Varaždinske Toplice* (Ljubljana, 2014); Dora Kušan Špalj, "Aquae Iasae – nova otkrića u rimskom svetištu – s posebnim osvrtom na kultove Apolona, Eskulapa i Serapisa Aquae Iasae – new discoveries in the Roman sanctuary – with special regard to the cults of Apollo, Aesculapius and Serapis", *VAMZ* 50 (2017), str. 255–308.

[35] Glej spodaj.

število votivnih napisov z omembami Nimf. Terme v Varaždinskih Toplicah so bile res monumentalne, zato so jih poleg domačinov izkoriščali in uporabljali tudi prebivalci bližnjih mest, kar nam potrdita dva tamkajšnja napisa, za katera so poskrbeli predstavniki iz vrst petovionske municipalne elite. Mark Rutilij Lupus (*Marcus Rutilius Lupus*), za katerega med drugim vemo, da je bil poveljnik Trinajste dvojne legije v Petovioni, je počastil *Nymphae salutares*.[36] Votivno ploščo v Varaždinskih Toplicah pa je dala postaviti tudi celotna *res publica Poetoviensis*,[37] a po naročilu Lucija Tulija Tusca (*Lucius Tullius Tuscus*), ki je kot legat (*lagatus pro praetore*) sodil v sam družbeni vrh.[38] Zdi se torej, da je višji sloj v Petovioni tako v prvem stoletju, v katerega je mogoče datirati prvi napis, kakor tudi v drugem, v katerega lahko postavimo drugega, v terme zahajal v bližnje Varaždinske Toplice. Morda se prav v tem skriva razlog, da tako razkošnih in monumentalnih term s številnimi počastitvami raznih vodnih in božanstev z zdravilnimi močmi (npr. Nimf) iz Petovione ne poznamo.

Nimfe in Fontan (Fons) v vzhodnoalpskem prostoru

V nadaljevanju bo sledila kratka predstavitev epigrafskih spomenikov s slovenskega prostora, kjer so omenjene ali Nimfe ali Fons (oz. Fontan) oz. obe božanstvi skupaj na istem spomeniku. Pritegnili pa smo tudi spomenik iz Emone, kjer so Nimfe povezali z Neptunom, kar nikakor ni samo naključje. Nimfe iz Rimskih Toplic so bile v preteklosti že razmeroma natančno predstavljene, zato bodo na tem mestu predvsem povzeta spoznanja objave iz leta 2016.[39] Poleg na tem mestu prvič natančneje predstavljenega oltarja se je izkazalo, da na slovenskem prostoru do danes poznamo 10 primerov, ki ustrezajo kriterijem našega zanimanja. Votivni spomeniki za Nimfe in (ali) Fontana oz. Fonsa so bili zbrani s pomočjo korpusov latinskih napisov (*CIL*, *AIJ*, *ILJug*, *RINMS*, *ILSl* 1, *RICE*),[40] podatke pa je bilo treba preveriti in jih dopolniti tudi s pomočjo spletnih epigrafskih baz (*lupa*, *HD*, *EDR*, *clauss-slaby*).[41] Spomeniki z votivnimi napisi so razvrščeni po rimskih avtonomnih mestih sledeč njihovemu abecednemu redu, znotraj posameznega mesta se sledi isti logiki.

36 *CIL* III 10893; *AIJ* 462; *lupa* 5330; *HD*069303.
37 *CIL* III 4117; *AIJ* 461; *lupa* 5346; *HD*069301.
38 Kádár, *Der Kult der Heilgötter in Pannonien*, str. 1038–1061.
39 Visočnik, *Care for the Body*.
40 Glej okrajšave.
41 Glej okrajšave.

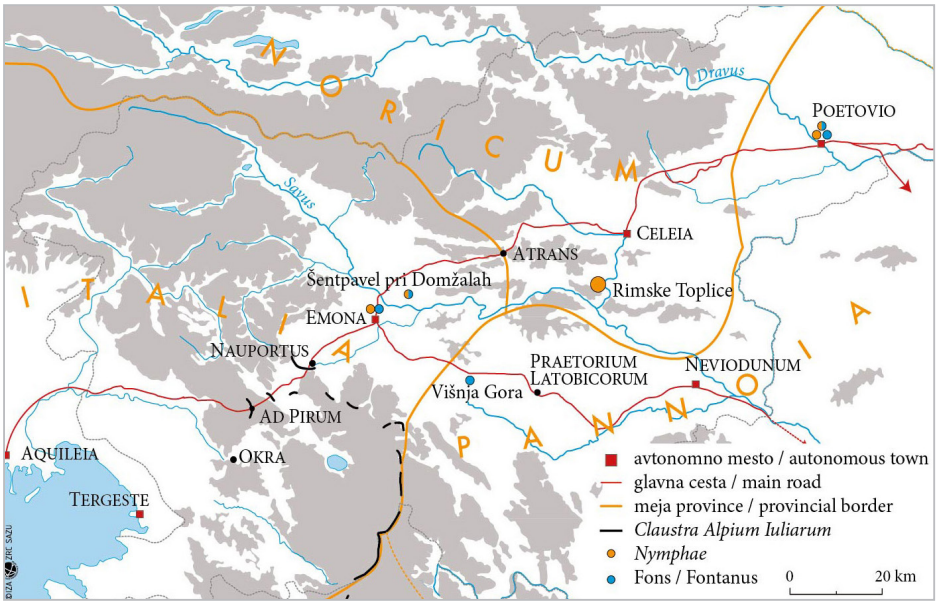

Nimfe in Fontan (Fons) na Slovenskem (Priprava zemljevida Mateja Belak, ZRC SAZU)

Celeia

Rimske Toplice[42]

1. Votivni napis za Nimfe

Nymphis | Aug(ustis) sacr(um) | Appuleius | Finiti (filius) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

CIL III 11688 = *Kult* 348 = *ILLPRON* 1953 = *RICE* 268 = *CF*-NOR-041.

*HD*066782 = *lupa* 9514 = *EDCS*-14600179.[43]

Prevod: Posvečeno vzvišenim Nimfam. Finitov sin Apulej je obljubo izpolnil rad in po pravici.

2. Votivni napis za Nimfe

Nymphis | Aug(ustis) | Fructus | Q(uinti) Sabini(i) Verani | c(onductoris) p(ortorii) p(ublici) ser(vus) vilic(us) | posuit.

[42] Poleg štirih oltarjev za Nimfe iz Rimskih Toplic poznamo tudi danes izgubljeno votivno ploščo za boginjo *Valetudo* (*RICE* 273).

[43] Za potrebe tukajšnje objave navajam samo najpomembnejše objave.

Votivni napis za Nimfe iz Rimskih Toplic (št. 2) (Foto: J. Visočnik)

CIL III 5146; G. Winkler, *Reichsbeamte*,[44] str. 150 št. 10; *ILLPRON* 1841 = *RICE* 269 = *CF*-NOR-042.
*HD*066888 = *lupa* 9481 = *EDCS*-14500452.
Prevod: Vzvišenim Nimfam. Postavil Fruktus, suženj upravnik Kvinta Sabinija[45] Verana, zakupnika davčnega teritorija.

3. Votivni napis za Nimfe
Nymphis | Aug(ustis)| Matius |Finitus | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
CIL III 5147 = *Kult* 350 = *ILLPRON* 1842 = *RICE* 270 = *CF*-NOR-040.
*HD*066889 = *lupa* 9482 = *EDCS*-14500453.
Prevod: Vzvišenim Nimfam. Matij Finit je izpolnil obljubo rad in po pravici.

4. Votivni napis za Nimfe
Nymphis | Aug(ustis) sacr(um). |C(aius) Veponius | Phoebus et | Felix eius | v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

[44] Gerhard Winkler, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herschaft* (Wien, 1969).
[45] Gre za gentilicij *Sabinius*, čeprav je na spomeniku zapisano *Sabini*. V genitivu dveh zaporednih i-jev moških imen na –ius niso vedno (oz. so jih redko) zapisovali.

Votivni napis za Nimfe iz Rimskih Toplic (št. 4) (Foto: J. Visočnik)

CIL III 5148 = *Kult* 351 = *ILLPRON* 1843 = *RICE* 271 = *CF*-NOR-039.
*HD*066890 = *lupa* 9480 = *EDCS*-14500454.
Prevod: Posvečeno vzvišenim Nimfam. Gaj Veponij Febus in njegov (suženj) Feliks sta obljubo izpolnila rada in po pravici.

Emona

5. Votivni napis za Fonsa (Fontana)
Fon(ti) Aug(usto) | sac(rum).
Gaspari, *Voda v rimski Emoni*, str. 12.[46]
*EDR*155040.[47]
Prevod: Posvečeno vzvišenemu Fonsu (Fontanu).

[46] Andrej Gaspari, *Voda v rimski Emoni = Water in Roman Emona. Razvoj vodooskrbe in komunalne infrastrukture v rimskih mestih: primer kolonije Julije Emone = Development of the water supply system and communal infrastructure of Roman cities: the cas of Colonia Iulia Emona* (Ljubljana, 2016) (dalje: Gaspari, *Voda v rimski Emoni*).

[47] Rimska baza *EDR* zmotno navaja, da je bil spomenik objavljen v *Arheološkem vestniku* 68, 2017. Objavila bi ga naj Anja Ragolič, ki pa v tisti številki revije ni objavila nobenega članka: http://av.zrc--sazu.si/Si/68/AV68.html. Objava Andreja Gasparija v bazi ni navedena.

Votivni napis za Fonsa (Fontana) (št. 5) (Gaspari, *Voda v rimski Emoni*, str. 12)

6. Votivni napis za Neptuna in Nimfe

Neptun(o) / et Nymph(is) / pro / Cassia / Cleme/ntilla / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

CIL III 13400 = *RINMS* 24.

*EDR*129003 = *lupa* 9243 = *EDCS*-29601591.

Prevod: Neptunu in Nimfam za Kasijo Klementilo. Obljubo izpolnil rad in po pravici.

Neviodunum
Višnja Gora

7. Votivni napis za Neusahljivega Fonsa
Font(i) / Peren(ni) / sacr(um).
AIJ 223 = *CIMRM* 1465 = *ILSl* 1 51.
*HD*024507 = *lupa* 16383.
Prevod: Posvečeno neusahljivemu Fonsu.

Poetovio

8. Votivni napis za Neusahljivega Fonsa
Fonti / Perenni / Epictetus / et Viator / Servandi / Q(uinti) Sabini Veran[i] / t(ertiae) p(artis) c(onductoris) p(ublici) p(ortorii) vilici / vicari(i).
CIL III 15184, 24 = Visočnik, "Arhivarji", str. 28, št. 1.[48]
*HD*071858 = *EDCS*-32700128 = *lupa* 9402.
Prevod: Neusahljivemu Fonsu. Epiktet in Viator, upravnika oskrbnika Servanda pod Kvintom Sabinijem Veranom, zakupnikom tretjine (ilirskega) carinskega območja.

9. Votivni napis za Fonsa in Nimfe
Fonti et Nym/phis pro salute / Gaetulici et / Gaetulician(i) / et Venerandae / et Laetae dom/inorum meorum / Hilarus vika/rius(!) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / X Kal(endas) Maias / Apro et Maximo / co(n)s(ulibus).
Tušek, *Arheološki vestnik* 37 (1986), str. 364–365[49] = *AE* 1988, 0934.
*HD*009302 = *EDCS*-07000821.
Prevod: Fonsu in Nimfam za zdravje Getulika in Getuliciana in Venerande in Lete, mojih gospodarjev. Hilar, vikarij, izpolnil obljubo rad in po pravici na deseti dan pred majskimi Kalendami za časa konzulov Apra in Maksima (22. april 207).

10. Votivni napis za vzvišene Nimfe
Nymphis / Aug(ustis) / sacr(um). / Eucarpus / Aug(usti) lib(ertus) / tab(ularius) p(rovinciae) P(annoniae) s(uperioris).
CIL III 4043 = Visočnik, "Arhivarji", str. 21, št. 7.
*HD*68799 = *lupa* 20483.

[48] Julijana Visočnik, "Arhivarji v Petovioni", v: *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj* 6 (2019), str. 21 (dalje: Visočnik, "Arhivarji").
[49] Ivan Tušek, "Novi reliefni kamni in napisi iz Ptuja", *Arheološki vestnik* 37 (1986), str. 364–365.

Prevod: Posvečeno vzvišenim Nimfam. Evkarp, cesarjev osvobojenec, tabularij province Zgornje Panonije.

Ob napisih

Čaščenje Nimf je na območju vzhodnih Alp sicer izpričano, a če odmislimo posvetila iz Varaždinskih Toplic, bi težko trdili, da je pogosto. Na slovenskem prostoru so Nimfe na epigrafskih spomenikih omenjene (le) v osmih primerih,[50] Fons oziroma Fontan pa na petih mestih.[51] Med spomeniki izstopajo štirje oltarji, posvečeni Nimfam, iz Rimskih Toplic, na osnovi katerih se zdi, da so tudi Rimske Toplice v antiki imele vsaj manjši termalni kompleks, sploh če k njihovim štirim oltarjem dodamo še votivno ploščo za *Valetudo*.

Nekaj besed najprej o častilcih z oltarjev v Rimskih Toplicah:

Porekla peregrina Apuleja (št. 1),[52] Finitovega sina, ni mogoče natančno določiti; verjetno pa je, da je v času, ko je napis nastal (2. st.), romanizacija že toliko napredovala, da so se latinska imena že razširila tudi med navadnim prebivalstvom, celo do te mere, da sta jih uporabljali že dve generaciji (oče in sin).[53]

Ker je bil *Fruktus* (št. 2) vilik, je treba dodati, da je bil *vilicus stationis*, torej eden izmed vilikov, ki so jih dodelili zbiranju in upravi neposrednih davkov na carinskih postajah, v našem primeru gre za Trojane.[54] Norik je sodil v davčni sistem *publicum portorii Illyrici et ripae Thraciae*, ki je zajemal ogromno območje: deseta regija Italije, Recija, Norik, Dalmacija (Ilirik), obe Panoniji, obe Meziji, vse Dakije in Trakija.[55] Frukt je deloval na postaji na Trojanah, ki je bila locirana na meji med Norikom in Italijo, zato so tam pobirali carino med Italijo in celotnim

[50] Vključno z "novim" oltarjem iz Šentpavla.

[51] Prav tako vključno z "novim" oltarjem iz Šentpavla.

[52] Ime je italskega izvora, v Noriku ni izpričano pogosto (*OPEL* I, str. 67–68); prim. Fritz Lochner von Hüttenbach, *Die römerzeitlichen Personennamen der Steiermark. Herkunft und Auswertung.* Arbeiten aus der Abteilung Vergleichende Sprachwissenschaft (Graz, 1989), str. 17–18.

[53] Marjeta Šašel Kos, *Pre-Roman divinities of the Eastern Alps and Adriatic.* Situla 38 (Ljubljana, 1999), str. 135 (dalje: Šašel Kos, *Pre-Roman divinities*).

[54] Prim. Jesper Carlsen, *Vilici and Roman Estate Managers until AD 284* (Roma, 1995) (dalje: Carlsen, *Vilici*), kjer avtor natančno razdela funkcije vilikov; o njihovi vlogi v davčnem sistemu glej predvsem str. 46–55; prim. še Siegfried J. De Laet, *Portorium. Étude sur l' organisation douanière chez les Romains, surtout à l' époque du Haut-Empire* (Brugge, 1949), str. 380 (dalje: De Laet, *Portorium*).

[55] Več o postajah tega davčnega teritorija glej Peter Ørsted, *Roman imperial economy and Romanization: a study in Roman imperial administration and the public lease system in the Danubian provinces from the first to the third century A.D* (Copenhagen, 1985), str. 255–258 (dalje: Ørsted, *Roman imperial economy*); De Laet, *Portorium*, str. 175–245, omenjene strani nameni carinskim dajatvam v obdonavskih provincah.

severovzhodnim imperijem.[56] Njeno vzporednico na drugi strani meje (v Italiji) bi lahko iskali v postaji *Ad publicanos*, o legi katere se že dolgo časa razpravlja.[57] Na epigrafskem gradivu v Atransu so izpričani tudi zakupniki teh dajatev: *conductores publici portorii Illyrici*, ter drugi, ki so postajo upravljali: *vilici*, *contrascriptores*, *vicarii* ... *Conductor*[58] *publici portorii* je bil tisti, ki je imel v zakupu pobiranje carine. Večina napisov s to omembo je datirana v 2. st., po markomanskih vojnah je napisov te vrste veliko manj.[59] S funkcijo *procurator publici portorii* bi naj v 3. st. zamenjali *conductores*.[60] Eden od nadzornikov velikega ilirskega davčnega sistema je bil tudi Kvint Sabinij Veran (*Quintus Sabinius Veranus*), ki je svoje sledi pustil na več votivnih spomenikih: *CIL* III 15184[24], *CIL* III 4017, *CIL* III 14354[26] in *CIL* III 4015 iz Petovione.

Gentilicij Matij (št. 3) je v Noriku in še posebej v okolici Celeje pogosto dokumentiran.[61] Morda bi lahko sklepali na keltski izvor imena ali pa vsaj na podobnost s keltskimi imeni in razširjenost prav zaradi tega; v tem primeru bi lahko govorili celo o psevdogentiliciju (gentilicij, ki so ga tvorili iz domačega osebnega imena s pripono –ius). Matij Finit bi tako glede na dvodelno imensko formulo lahko bil celo pripadnik domačega višjega sloja.

Veponius (št. 4) je gentilno ime iz keltskega imena *Vepo*, torej t. i. psevdogentilicij; največkrat se pojavi v Noriku.[62] Zaradi grškega osebnega imena Phoebus lahko predvidevamo, da je bila oseba s tem imenom nekdanji suženj, torej osvobojenec ali njegov potomec, ki pa je očitno obogatel, kar se pri osvobo-

---

56 Ørsted, *Roman imperial economy*, str. 283; prim. še Margarita Tatscheva, "*Neues über Publicum Portorii Illyrici et Ripae Thraciae*", v: *Rimski limes na srednjem i donjem Dunavu / Roman Limes on the Middle and Lower Danube* (Đerdapske sveske, Pos. izd. 2 / Cahiers des Portes de Fer, Monogr. 2) (Beograd, 1996), str. 177–182.

57 De Laet, *Portorium*, str. 188 postajo locira v kraj Gradišče pri Podpeči; Peter Ørsted, "Ad Publicanos. Zwei Zollstationen und ihre Bedeutung für die Territorialgeschichte von Vienna bzw. Emona", v: *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 41 (1989), str. 180–188 napačno predpostavi lokacijo v Vače; Jaroslav Šašel, "Rimske ceste v Sloveniji", v: *ANSI* (Ljubljana, 1975), str. 89 za najbolj sprejemljivo lokacijo predstavi območje Krašnje in Lukovice; prim. še *RINMS* 105, 316–317. Na osnovi izkopavanja leta 2013 A. Plestenjak postajo *Ad Publicanos* postavlja v Blagovico, prim. Ana Plestenjak, "Blagovica", v: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru/ Minor Roman settlements in Slovenia*. Opera instituti archaeologici Sloveniae 40 (Ljubljana, 2020), str. 231–247.

58 Ørsted, *Roman imperial economy*, str. 307–311; za *conductores* (zakupnike) glej še Joan Piso, *Fasti provinciae Daciae* II. Die ritterlichen Amtsträger (Bonn, 2013), str. 293–333, posebej še str. 294, 296 in 306.

59 Prim. Ørsted, *Roman imperial economy*, str. 307–311.

60 Carlsen, *Vilic*i, str. 49.

61 *OPEL* III, str. 66; prim. Reinhold Wedenig, *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum.* Aus Forschung und Kunst 31 (Klagenfurt, 1997), C 31, C 32.

62 Samo še enkrat v Dakiji: *OPEL* IV, str. 155; Jaroslav Šašel, "C. Iulius Vepo (*CIL* III 5232 Celeia, Nor.", *Živa antika* 4 (1954), str. 346–363; Wolfgang Meid, *Keltische Personennamen in Pannonien* (Budapest, 2005), str. 245–247 opredeli *Vepo-* kot keltski leksem, iz katerega izhaja lepo število imen: *Vepus*, *Vepo*, *Veponius*; pa tudi daljša sestavljena imena: *Vepolitanos*, *Vepotalus*, *Vepogenus*. *Vepo* bi tako lahko prevajali kot obraz, človeka s takšnim imenom pa bi lahko imeli za osebo, ki ima velik oziroma markanten obraz.

jencih ni zgodilo tako redko. Iz imena, ki sledi, *Felix* (*eius*) lahko namreč sklepamo, da je imel že tudi svoje sužnje. *Felix eius* je torej dovolj očitna oznaka za sužnja, ki je pripadal Gaju Veponiju Febu. Ime *Felix* sodi med tista imena, ki so bila še posebej priljubljena pri sužnjih, obenem pa se povezava z osebnim zaimkom *eius* običajno uporablja prav v zvezi s sužnji.

Nimfe običajno obravnavamo kot vodna božanstva; njihov kult pogosto odseva čaščenje avtohtonih božanstev na lokacijah termalnih izvirov še iz predrimskih časov. Ali je v Rimskih Toplicah, od koder izvirajo vsi štirje Nimfam posvečeni oltarji , temu tako, ni mogoče dokazati. Oltarji, ki jih obravnavamo tukaj, pa dokazujejo, da lahko Nimfe povežemo z izviri, ki so jih na tem mestu začeli izkoriščati v rimskih časih.[63] Štirje oltarji iz Rimskih Toplic pridobijo na teži, ko jih postavimo v kontekst celotne province Norik. Čaščenje kulta Nimf namreč na omenjenem prostoru ni pogosto izpričano; po vsej provinci do danes poznamo le 11 votivnih spomenikov (od teh so kar štirje iz Rimskih Toplic): po eden iz Elija Cetija (*Aelium Cetium*), iz Agunta (*Aguntum*), iz Juvava (*Iuvavum*), iz Lauriaka (*Lauriacum*), iz Ovilave (*Ovilava*) in dva iz Viruna (*Virunum*). Nenavadno posvetilo iz Agunta je namenjeno *Fontanis Nymphis* (torej izvirskim Nimfam), eno iz Viruna pa nam prinaša nenavadno povezavo Jupitra Depulzorja in Nimf.[64] Jupiter Depulsor je namreč po *interpretatio Romana* veljal za najvišje božanstvo južnega Norika, ki ga pogosto srečamo predvsem na območju med Celejo in Petoviono.[65] Čaščenja Nimf prav tako skoraj ne poznamo iz bližnje Akvileje, od koder so se kulti pogosto širili tudi k nam, kar se predvideva za akvilejskega Belina (Belena),[66] ki pa je tudi edino božanstvo, v družbi katerega najdemo Nimfe v Akvileji (*lupa* 18654 = *EDR*117090). Njihova povezava ni nič kaj presenetljiva, saj se avtohtonega Belena (Belina) po eni strani enači z rimskim Apolonom, ki sodi med t. i. bogove zdravilce, po drugi pa se ga povezuje tudi z vodo.[67]

Iz Emone do danes poznamo dva spomenika, ki ju lahko postavimo v obravnavani kontekst. V jeseni leta 2015 (št. 5) so med zaščitnimi arheološkimi izkopavanji na območju Slovenske ceste v neposredni bližini emonskega foruma odkrili skoraj nepoškodovano votivno aro, posvečeno Fonsu (oz. Fon-

[63] Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, str. 135.

[64] Patrizia de Bernardo Stempel in Manfred Hainzmann, *Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum I. Provincia Noricum 1*. Die Gottheiten in ihren sprachlichen und kultischen Erscheinungsformen, Österreichische Akademie der Wissenschaften (Wien, 2020), str. 382–383.

[65] Marjeta Šašel Kos, "Iuppiter Depulsor – a Norican Deity?", *Živa antika* 45 (1995), str. 371–382; Manfred Hainzmann, "Jupiter Depulsor – die norischen Befunde", v: *Orbis antiquus.* Studia in honorem Ioannis Pisonis (Cluj-Napoca, 2004), str. 224–234.

[66] Akvileja je bila namreč središče njegovega čaščenja.

[67] Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, str. 25–27; Marjeta Šašel Kos, "Belin", *Studia mythologica Slavica* 4 (2001), str. 9–15.

tanu), ki se jo datira v 1. oz. 2. stoletje. Natančnejša datacija je praktično nemogoča tudi zato, ker na spomeniku ni vklesanega imena posvetitelja, ki bi nas lahko usmerilo v ožje zamejeno obdobje. Ker so vse besede na napisu okrajšane s prvimi tremi črkami, tudi ne moremo biti prepričani, ali je bilo posvetilo namenjeno Fonsu ali Fontanu. Zdi pa se verjetno, da je glede na kraj najdišča oltar mogoče povezati z nekim konkretnim izvirom oz. vodnjakom, ki bi lahko s svežo vodo oskrboval emonski forum.[68] Na ta način bi morda lahko razumeli izostanek posameznikovega imena na mestu posvetitelja, saj bi za votivni spomenik lahko poskrbelo vse mesto.

Nimfe so v Emoni dokumentirane še na spomeniku, kjer jih je Kasija Klementila (št. 6) počastila skupaj z Neptunom. Klementila je pripadala družini Kasijev (*Cassii*),[69] ki so bili še posebej razširjeni v severni Italiji, pa tudi po noriških in panonskih mestih. Kasiji so se verjetno ukvarjali s trgovino in prevozništvom, kar nam posredno potrjuje pričujoči oltar iz Emone, kakor tudi zelo podoben primer iz Save pri Hrastniku, kjer je Gaj Kasij Kviet (*Caius Cassius Quietus – RICE* 247) postavil oltar za Adsaluto in Sava, ki sta prav tako povezana z reko Savo, njenimi nevarnimi odseki, verjetno pa tudi transportom po njej.[70] Oba Kasija (Klementila in Kviet) se tako priporočata božanstvom, ki so povezana z vodo, rekami, plovnimi potmi, nevarnostmi pri plovbi, kar je gotovo pogojeno z gospodarsko usmerjenostjo družine. Ne smemo namreč pozabiti, da Klemetila ni nagovorila samo Nimf, ampak se je obenem obrnila še na Neptuna, ki pa je tako ali tako tisti, ki bdi nad vodovji, morji in rekami. Klementilin nagovor na Nimfe je torej potrebno prej razumeti v okviru gospodarske usmerjenosti njene družine, kakor prošnjo Nimfam za lepoto in zdravje.

Iz neviodunskega agra je znan votivni spomenik iz Višnje Gore (št. 7), ki je danes sicer izgubljen. Po eni strani se ponovi zgodba Fonsa iz Emone, saj je tudi to posvetilo sestavljeno brez navedba posvetitelja, je pa Fonsu tokrat dodan še pridevnik *Perennis*, torej trajen, večen, v našem kontekstu morda najbolj primerno neusahljiv. Neusahljivemu izviru je posvečen še oltar iz Petovione, ki so ga našli v ptujskem mitreju (*CIMRM* 2 1533); podobno pa je tudi v Akvinku (*CIMRM* 2 1753), zato je Saria predvideval, da bi se kak mitrej lahko nahajal tudi kje v neposredni bližini Višnje Gore, kamor bi lahko postavili ta oltar.[71]

Petovionski oltar (št. 8) se od neviodunskega razlikuje predvsem po dolžini. Posvetitelja sta poznana, zapisana je tudi njuna služba; gre namreč za dva upravnika (*vilicus*): Epikteta in Viatorja, ki sta delovala na carinski postaji pod

[68] Gaspari, *Voda v rimski Emoni*, str. 12.

[69] Za Kasije glej *RINMS* 24; Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, str. 57–59, kjer spoznamo tudi Publija Kasija Sekunda, ki ga lahko umestimo celo med viteze, saj poznamo njegovo kariero.

[70] Prim. Šašel Kos, *Pre-Roman Divinities*, str. 96, 117.

[71] *ILSl* 1, 51.

že zgoraj omenjenim zakupnikom ilirskega carinskega območja Sabinijem Veranom, s katerim smo se srečali v Rimskih Toplicah. Za njiju kakor tudi za oskrbnika (*vicarius*)[72] Servanda lahko predvidimo suženjski status, morda bi v kakšnem primeru lahko govorili že o osvobojencu. Pri dveh nam k tej sodbi pomagata imeni sami; Epiktet je namreč ime grškega izvora in kot takšno značilno za sužnje in osvobojence; ime *Servandus* je povezano z glagolom *servo* oz. s samostalnikom *servus* – suženj in kot takšno še posebej primerno za ljudi z dna rimske družbene lestvice. Pri Viatorju posebnih indikatorjev družbenega položaja sicer ni, a ker gre za uslužbenca na carinski postaji, ga lahko predvidimo.[73]

Poleg pravkar omenjenega oltarja (*Fonti Perenni*) v Petovioni poznamo še dva, ki sodita v kontekst tokratne obravnave. Prvi, ki ga je dal postaviti Evkarp (št. 10), je posvečen Vzvišenim Nimfam. Evkarp je eden izmed arhivarjev, ki so dokumentirani v Petovioni.[74] Njegovo ime je grškega izvora, kar je bilo značilno za sužnje oziroma osvobojence, kar se potrdi tudi v njegovem primeru in tudi pri ostalih arhivarjih v Petovioni, katerih imena so ali grškega izvora (*Herma*, *Apollinaris*, *Epaphroditus*, *Philadespotus*) ali pa imajo tista latinska imena, ki so se uporabljala predvsem za sužnje (*Fortunatus*, *Felicianus*).[75] Arhivski personal je tako izhajal iz najnižjega družbenega sloja, a vendar iz njegovega najbolj izobraženega dela. Takšni sužnji so namreč znali pisati in šteti ter so bili kot taki primerni za delo v arhivu. Podobno je z uslužbenci na carinskih postajah (*stationes*), torej upravitelji, oskrbniki, popisovalci, inšpektorji itd. (*vilici*, *vicarii*, *contrascriptiores*, *scrutatores* ...), tudi zanje velja to isto pravilo glede njihovega družbenega porekla.[76]

Ostal je še zadnji primer – oltar iz Petovione, z napisom, na katerem so – podobno kot na oltarju iz Šentpavla – skupaj počastili Fonsa in Nimfe (št. 9). Za postavitev oltarja je poskrbel Hilar, ki je zaobljubo najverjetneje izpolnil za zdravje (za blagor, za rešitev) svojih gospodarjev: Getulika, Getulicijana, Venerande in Lete.[77] Sicer pa posvetitelj Hilar lepo zaokroži posvetitelje iz Petovione, saj vsi predstavljajo uradništvo, ki je bilo v Petovioni pomemben del mestnega

[72] Za vilike in vikarje glej komentar pri Rimskih Toplicah in v nadaljevanju.

[73] Glej spodaj.

[74] Glej Visočnik, "Arhivarji", str. 18–26.

[75] Prav tam, str. 23–24.

[76] Glej zgoraj.

[77] Nobeno izmed imen ni pogosto; morda še najbolj ime Laeta (*Laetus*), ki ga srečamo povsod, še največkrat pa v Italiji in Hispaniji, prim. *OPEL* III, str. 17; imen *Veneranda* in *Gaetulicianus* v *OPEL* sploh ne zasledimo, je pa Gaetulicus zastopan le z nekaj primeri, prim. *OPEL* II, str. 158.

prebivalstva.[78] Tudi Hilar je opravljal službo vikarija (torej oskrbnika), kot tak pa je bil najverjetneje del t. i. *familia vectigalis*, ki je delovala na davčnih oz. carinskih postajah oz. uradih. Do njegove družbene pripadnosti lahko pridemo po treh poteh: ime *Hilarus* sodi v sklop latinskih imen, ki so bila še posebej razširjena in uporabljana za sužnje (kot še: *Benignus*, *Fortunatus*, *Felix* ...);[79] na njegov družbeni položaj lahko sklepamo tudi na osnovi njegovega poklica, poleg tega pa je tu še sama vsebina napisa, ko se priporoča za zdravje gospodarjev, ki jih poimensko našteje. Ta oltar je tudi edini med vsemi obravnavanimi, ki je natančno datiran, ne samo s pomočjo konzulov na leto natančno, temveč celo na točen dan (22. april 207).

Zaključki

Spodbuda za pregled čaščenja Nimf in Fontana je bil oltar iz Šentpavla pri Domžalah, ki od odkritja leta 2004 pa do danes ni bil celostno obdelan in objavljen.[80] V tem članku je predstavljeno čaščenje obeh kultov oz. božanstev na slovenskem prostoru, torej v okviru rimskih avtonomnih mest pri nas (Emone, Celeje, Nevioduna in Petovione) oz. v vzhodnoalpskem prostoru. Votivni napis na oltarju je dokaj preprost: posvetitelj Lucij Hostilij Ekspert je oltar posvetil Nimfam in Fontanu, zaradi česar se predvideva, da je bil spomenik postavljen v bližini nekega izvira, najverjetneje v bližini vile rustike (oz. stavbnega kompleksa), kjer so ga dejansko tudi našli. Posvetitelj ima star italski gentilicij, ki ne sodi med najbolj pogoste, tridelna imenska formula pa ga potencialno uvršča med rimske državljane. Pri osebnem imenu Ekspert, ki morda celo nakazuje na kakšno obrtniško veščino, s katero bi se Hostilij lahko preživljal, je pri klesanju prišlo do napake, ki so jo sicer poskusili izbrisati, a so njene sledi ostale. Predvsem na osnovi pravilnih in elegantnih črk je mogoče oltar tudi okvirno datirati v 1. oz. 2. stoletje.

Ker so na obravnavanem oltarju omenjene tako Nimfe kakor Fontan, je bilo potrebno preveriti, kako je s čaščenjem obojih na našem prostoru, pri čemer sta Fontan in Fons predstavljala isto božanstvo. Glede na naklonjenost rimske (tudi provincialne) družbe do (tekoče) vode, izvirov, rek in potokov, akvaduktov, vodnjakov in studencev ter z vsem tem povezano skrbjo za čisto-

[78] Za zgodovino Petovione, predvsem njene začetke do markomanskih vojn, in za razne urade v mestu glej Marjeta Šašel Kos, "Poetovio before the Marcomannic wars: from legionary camp to colonia Ulpia," v: *Trajan und seine Städte*: colloquium, Cluj-Napoca, 29. September – 2. Oktober 2013 (Cluj-Napoca, 2014), str. 139–165 s pripadajočo literaturo.

[79] Heikke Solin, *Die Stadtrömischen Sklavennamen*. Ein Namenbuch I– III. (Stuttgart, 1996), passim.

[80] Janja Železnikar in drugi, *Zgodbe v kamnu* (Kamnik, 2015), str. 9, https://www.muzej-kamnik-on.net/wp-content/uploads/2018/06/qr-koda-slo-verzija1.pdf.

čo in zdravje, glede na njeno zavedanje, da ima že sama voda veliko zdravilnih učinkov, je morda presenetljivo, da votivnih spomenikov za Nimfe in Fontana (oz. Fonsa) ni več, saj poznamo le 11 oltarjev, ki ustrezajo našim kriterijem. Nekoliko izstopajo kar 4 oltarji za Nimfe iz Rimskih Toplic, za katere pa je bilo že v preteklosti rečeno, da bi res lahko bili ostanek izkoriščanja tamkajšnjih termalnih izvirov, morda tudi v obliki term. Kot nam lepo potrjuje primer iz neposredne bližine, iz *Aquae Iase*, so Nimfe radi in pogosto častili prav v termalnih kompleksih, še posebej v kombinaciji z božanstvi z zdravilskimi močmi, kamor v Rimskih Toplicah gotovo sodi tudi *Valetudo*.

Že na primeru are iz Rimskih Toplic se vidi povezanost osebja, ki je delovalo na carinskih postajah (Atrans) oz. v Petovioni na prav takšnem uradu, z Nimfami oz. tudi Fonsom. *Quintus Sabinius Veranus* (*conductor publici portorii*) je tako omenjen dvakrat: v Rimskih Toplicah je Nimfam daroval *Fructus*, njegov podrejeni, ki je na carinski postaji na Trojanah opravljal službo vilika, v Petovioni pa sta sicer Fonsu darovala Epiktet in Viator, prav tako vilika, ki sta tam službovala pod oskrbnikom Servandom, vse pa za časa Kvinta Sabinija Verana. Iz Petovione poznamo še enega oskrbnika: Hilarja, ki je počastil Fonsa in Nimfe; na osnovi njegovega imena in službe lahko tudi njega povežemo s carinsko službo, ki je imela urade v Petovioni. Nimfam pa je v tem istem mestu daroval še Eukarp, ki sodi v vrste petovionskih arhivarjev (*tabularius*). Tako osebje arhivov kakor tudi uradništvo na carinskih postajah je veljalo za dokaj izobražen del prebivalstva, čeprav so tako eni kot drugi prihajali iz vrst sužnjev, kar nam dodatno potrjujejo tudi njihova imena.

Iz Emone in Višnje Gore (*ager Nevioduna*) poznamo oltarja za Fonsa, kjer posvetitelj oz. posvetitelji sploh niso bili zapisani. Najverjetneje ni šlo za posvetitev posameznika, ali pa so bili pobudniki tako samoumevni, da jih sploh ni bilo potrebno zapisati. Fons iz Višnje Gore in eden od obeh Fonsov iz Petovione sta opremljena s pridevkom *Perennis*, ki lepo zaokroži pomen izvirov (trajen, neusahljiv). V Petovioni, kjer je bilo vojaštvo ves čas prisotno, bi morda pričakovali večje število posvetitev Nimfam. Vojaki so namreč radi uporabljali terme, kjer bi lahko bilo tudi večje število oltarjev z invokacijo na njih.

Julijana Visočnik

WORSHIP OF THE NYMPHS AND FONTANUS IN THE EASTERN ALPS

SUMMARY

An altar found in Šentpavel near Domžale in 2004, which has not been comprehensively published in accordance with the epigraphic methodology until today, represents an encouragement to study the worship of the Nymphs and *Fontanus* in a wider, but especially Slovenian territory, therefore in the framework of the Roman autonomous towns in Slovenia (*Emona*, *Celeia*, *Neviodunum*, and *Poetovio*) or in the eastern-Alpine territory. The votive inscription on the altar is fairly simple: the dedicator *Lucius Hostilius Expertus* dedicated the altar to the Nymphs and *Fontanus*, which is why it is supposed that the monument was erected near a spring, most probably in the vicinity of the *villa rustica*, where it was actually found. The dedicator bears an old Italic *gentilicium*, which is not among the most frequent, while the three-part name formula potentially assigns him among Roman citizens. In the cognomen *Expertus*, which could even indicate some crafting skill with which *Hostilius* could have made a living, an error occurred during the cutting, which they attempted to erase, but traces still remained. Primarily on the basis of regular and elegant letters the altar can roughly be dated to the 1st or 2nd century.

Since the discussed altar presents both the Nymphs and *Fontanus*, it was necessary to check the situation with the worshipping of both in the Slovenian territory, treating *Fontanus* and *Fons* as one deity. Considering the fondness of Roman (also provincial) society of (running) water, springs, rivers and creeks, aqueducts, and wells, as well as the care for the hygiene and health connected to all these, and its awareness that the water itself has many healing effects, it could be considered surprising that there are no more votive monuments for the Nymphs and *Fontanus* (or *Fons*), since we know of only 11 altars matching our criteria. Somewhat special are 4 altars for Nymphs from Rimske Toplice, for which it was said in the past that they could be the remnant of the use of thermal springs in the area, possibly even in the form of baths. As can be nicely seen in the example from immediate vicinity, *Aquae Iase*, the Nymphs were frequently and preferably worshipped in bath complexes, especially in combination with deities with healing powers, among which *Valetudo* most certainly belongs in Rimske Toplice.

The connection of the staff working at customs stations (*Atrans*) or in *Poetovio* in the same office can be clearly discerned on the example of an *ara* from Rimske Toplice, with the Nymphs and also *Fons*. *Quintus Sabinius Vera-*

nus (*conductor publici portorii*) is thus mentioned twice: in Rimske Toplice the Nymphs were venerated by *Fructus*, his subordinate, who worked as a *vilicus* at the customs station in Trojane; while in *Poetovio*, *Fons* was venerated by *Epictetus* and *Viator*, also both *vilici*, who worked there under the supervision of *vicarius Servandus*, all in the time of *Quintus Sabinius Veranus*. Another *vicarius* is known from *Poetovio*: *Hilarius*, who venerated *Fons* and the Nymphs; based on his name and office he, too, can be connected with the customs office headquartered in *Poetovio*. The Nymphs were once more venerated in the same town by *Eucarpus*, who belongs to the ranks of *Poetovio* archivists (*tabularius*). Both the staff of the archives and the clerks at customs stations were considered to be a fairly well educated part of the population, even though both originated from slaves, which is additionally confirmed by their names.

From *Emona* and Višnja Gora (ager of *Neviodunum*), two altars for *Fons* are known, the dedicator or dedicators of which were not inscribed on the monument. It was most probably not a dedication of an individual or the erectors were so self-evident that it was not necessary to write them down. *Fons* from Višnja Gora and one of two from *Poetovio* are added the adjective *Perennis*, which nicely rounds up the significance of springs (lasting, inexhaustible). In *Poetovio*, where soldiers were continually present, a higher number of dedications to the Nymphs would be expected. Namely, soldiers loved to use the baths, where a bigger number of altars with the invocation to them could be found.

VIRI IN LITERATURA

Okrajšave

AIJ – **Hoffiller, Viktor in Saria**, **Balduin,** *Antike Inschriften aus Jugoslavien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior* (Zagreb, 1938).

ANRW – *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (Berlin–New York).

ANSl – *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana, 1975).

CIL – *Corpus inscriptionum Latinarum.*

CIMRM – **Vermaseren, Maarten Jozef**, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, 2 Bd. (Den Haag, 1956–1960).

CF – **De Bernardo Stempel, Patrizia in Hainzmann, Manfred**, *Fontes epigraphici religionum Celticarum antiquarum I.* Provincia Noricum 2. Die epigraphischen Testimonien, Österreichische Akademie der Wissenschaften (Wien, 2020).

ILLPRON – **Hainzmann, Manfred in Schubert, Peter**, *Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices* (Berolini,1986).

ILJug – **Šašel, Ana in Šašel, Jaro**, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt*, Situla 5 (Ljubljana, 1963); Situla 19 (Ljubljana, 1978); Situla 25 (Ljubljana, 1986).

KULT – **Scherrer, Peter**, *Der Kult der namentlich bezeugten Gottheiten in römerzeitlichen Noricum*, neobjavljena disertacija (Wien, 1984).

MMK – Medobčinski muzej Kamnik.

OPEL – **Lőrincz, Barnabás**, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Vol. I: Aba – Bysanus* (Budapest, 2005); *II: Cabalicius – Ixus* (Wien, 1999); *III: Labareus – Pythea* (Wien, 2000); *IV: Quadratia-Zures* (Wien, 2002).

RE – **Wissowa, Georg, Kroll, Wilhelm, Mittelhaus, Karl, Ziegler, Konrat in Gärtner, Hans (ur.)**, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart,1893–1980).

RINMS – **Šašel Kos, Marjeta**, *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije / The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*, Situla 36 (Ljubljana,1997).

RICE – **Visočnik, Julijana**, *The Roman Inscriptions from Celeia and its Ager* (Celje–Ljubljana, 2017).

VAMZ – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu.*

.....

lupa – http://lupa.at/ [datum zadnjega dostopa: 22. 5. 2020].

HD – Epigraphische Datenbank Heidelberg http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de [datum zadnjega dostopa: 22. 5. 2020].

EDCS – Epigraphik–Datenbank Clauss / Slaby http: http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=en [datum zadnjega dostopa: 22. 5. 2020].

EDR – epigraphic database Roma: http://www.edr-edr.it/default/index.php [datum zadnjega dostopa: 22. 5. 2020].

.....

Arnobius, *Adversus nationes*, Corpus scriptorum Latinorum Paravianum 62. Aug. Taurinorum [etc.]: in aedibus Io. Bapt. Paraviae et sociorum (1934).

Aquae Iasae: najnovejše rimske najdbe najdbe na področju Varaždinskih Toplic = recent discoveries of Roman remains in the region of Varaždinske Toplice, razstavni katalog (Ljubljana: Cankarjev dom, kulturni in kongresni center, 2014).

Boehm, **Fritz,** "*Fons*", *RE* 6_2 (1909), str. 2838–2841.

Carlsen, Jesper, *Vilici and Roman Estate Managers until AD 284* (Roma, 1995).

De Laet, Siegfried J., *Portorium. Étude sur l' organisation douanière chez les Romains, surtout à l' époque du Haut-Empire* (Brugge, 1949).

Ferlut, Audrey, "Goddesses as Consorts of the Healing Gods in Gallia Belgica and the Germaniae: Forms of Cult and Ritual Practices." *Open Library of Humanities*, 2(1), 2016, str. 1–26.

Fears, Jesse Rufus, "The Cult of Virtues", *ANRW* 17.2. (1981), str. 859–861.

Gaspari, Andrej, *Voda v rimski Emoni = Water in Roman Emona. Razvoj vodooskrbe in komunalne infrastrukture v rimskih mestih: primer kolonije Julije Emone = Development of the water supply system and communal infrastructure of Roman cities: the case of Colonia Iulia Emona* (Ljubljana, 2016).

Hainzmann, Manfred, "Jupiter Depulsor – die norischen Befunde," v: *Orbis antiquus.* Studia in honorem Ioannis Pisonis (Cluj-Napoca, 2004), str. 224–234.

Herter, Hans in Heichelheim, Fritz Moritz, "Nymphai", *RE* 17_2 (Stuttgart 1937), str. 1527–1599.

Horvat, Jana in Sagadin, Milan, "Emonsko podeželje = Emona's countryside", v: *Emona MM: [urbanizacija prostora – nastanek mesta = urbanisation of space – beginning of a town]* (Ljubljana, 2017), str. 201–223.

Jerončič, Januš, *Šentpavel pri Domžalah: rezultati izkopavanja iz leta 1999*, diplomsko delo (Ljubljana, 2005).

Jerončič, Januš in Novšak, Matjaž, "Šentpavel pri Domžalah", *Varstvo spomenikov – poročila* 39–41 (2006), str. 204–205.

Josipovič, Draško in Sagadin, Milan, "Šentpavel", *Varstvo spomenikov – poročila* 38 (2001), str. 122–123.

Josipovič, Draško, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih v Šentpavlu pri Domžalah* (Kranj, avgust 2004).

Kádár, Zoltan, "Der Kult der Heilgötter in Pannonien und den übrigen Donauprovinzen," *ANRW* 18.2. (1989), str. 1038–1061.

Kajanto, Iiro, *The Latin Cognomina* (Helsinki, 1965).

Kakoschke, Andreas, *Die Personennamen in der römischen Provinz Noricum* (Hidesheim, Zürich, New York, 2012).

Kušan Špalj, Dora, "Aquae Iasae – nova otkrića u rimskom svetištu – s posebnim osvrtom na kultove Apolona, Eskulapa i Serapisa Aquae Iasae – new discoveries in the Roman sanctuary – with special regard to the cults of Apollo, Aesculapius and Serapis", *VAMZ* 50 (2017), str. 255–308.

Lochner von Hüttenbach, Fritz, *Die römerzeitlichen Personennamen der Steiermark. Herkunft und Auswertung*. Arbeiten aus der Abteilung Vergleichende Sprachwissenschaft (Graz, 1989).

Marwood, Martin, *The Roman Cult of Salus*. Bar international series (Oxford, 1988).

Meid, Wolfgang, *Keltische Personennamen in Pannonien* (Budapest, 2005).

Münzer, Friedrich, "*Hostilius*", *RE* 8_2 (1913), str. 2501–2515.

Novšak, Matjaž, *Šentpavel pri Domžalah*. Arheologija na avtocestah Slovenije 26 (Ljubljana, 2012).

Ørsted, Peter, *Roman imperial economy and Romanization: a study in Roman imperial administration and the public lease system in the Danubian provinces from the first to the third century A.D* (Copenhagen, 1985).

Ørsted, Peter, "Ad Publicanos. Zwei Zollstationen und ihre Bedeutung für die Territorialgeschichte von Vienna bzw. Emona", *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 41 (1989), str. 180–188.

Piso, Joan, *Fasti provinciae Daciae* II. Die ritterlichen Amtsträger (Bonn, 2013).

Plestenjak, Ana, "Blagovica," v: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru/ Minor Roman settlements in Slovenia*. Opera instituti archaeologici Sloveniae 40 (Ljubljana, 2020), str. 231–247.

Sagadin, Milan, "Šentpavel pri Domžalah". *Varstvo spomenikov – poročila* 39–41 (2006), str. 205.

Sobel, Hildegard, *Hygeia. Die Göttin der Gesundhei* (Darmstadt, 1990).

Solin, Heikke, *Die Stadtrömischen Sklavennamen*. Ein Namenbuch I–III (Stuttgart, 1996).

Spickermann,Wolfgang, *Germania Inferior. Religionsgeschichte des römischen Germanien* II (Tübingen, 2008).

Šašel, Jaroslav, "C. Iulius Vepo (*CIL* III 5232 Celeia, Nor.," *Živa antika* 4 (1954), str. 346–363.

Šašel, Jaroslav, "Rimske ceste v Sloveniji", v: *ANSl* (Ljubljana 1975), str. 74–99.

Šašel Kos, Marjeta, "Iuppiter Depulsor – a Norican Deity?", *Živa antika* 45 (1995), str. 371–382.

Šašel Kos, Marjeta, *Pre-Roman divinities of the Eastern Alps and Adriatic*. Situla 38 (Ljubljana, 1999).

Šašel Kos, Marjeta, "Belin", *Studia mythologica Slavica* 4 (2001), str. 9–15.

Šašel Kos, **Marjeta,** "Poetovio before the Marcomannic wars: from legionary camp to colonia Ulpia", v: *Trajan und seine Städte*: colloquium, Cluj-Napoca, 29. September – 2. Oktober 2013 (Cluj-Napoca, 2014), str. 139–165.

Šašel Kos, Marjeta, "Nutrices: the most popular goddesses at Poetovio", in: Zentralort und Tempelberg : Siedlungs- und Kultentwicklung am Frauenberg bei Leibnitz im Vergleich: Akten des Kolloquiums im Schloss Seggau am 4. und 5. Mai 2015 (Wien, 2016), str. 167–174.

Šašel Kos, Marjeta, "A sacred river landscape with a sactuary the worship of rivers in the south-eastern Alpine area", v: *Celtic Religion in the Roman period. Personal, local, and global* (*Aberystwyth*, 2017), str. 441–459.

Tatscheva, Margarita, "Neues über Publicum Portorii Illyrici et Ripae Thraciae," v: *Rimski limes na srednjem i donjem Dunavu / Roman Limes on the Middle and Lower Danube* (Đerdapske sveske, Pos. izd. 2 / Cahiers des Portes de Fer, Monogr. 2) (Beograd, 1996), str. 177–182.

Tiussi, Christiano, *Il culto di Esculapio nell'area nord-adriatica*. Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 10 (Roma, 1999).

Tušek, Ivan, "Novi reliefni kamni in napisi iz Ptuja", *Arheološki vestnik* 37 (1986), str. 364–365.

Varro, Marcus Terentius, *De lingua Latina. On the latin language*. The Loeb classical library 333 (Cambridge/Mass.–London, 1999).

Visočnik, Julijana, "Epigraphic Monuments and the Care for the Body on the Territory of the Eastern Alps". *Classica et christiana* 11 (2016), str. 275–293.

Visočnik, Julijana, "Arhivarji v Petovioni", *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj* 6 (2019), str. 11–27.

Wedenig, Reinhold, *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum.* Aus Forschung und Kunst 31 (Klagenfurt, 1997).

Weinstock, Stefan, "*Valetudo*", *RE* $8A_1$ (Stuttgart, 1995), str. 264–270.

Winkler, Gerhard, *Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal bis zum Ende der römischen Herschaft* (Wien, 1969).

Woram, Kevin, *The Community of the Matronae Cult in the Roman Rhineland: An Example of a Provincial Identity in the Western Frontiers* (Tulane University, 2016).

York, Michael, *Pagan Ethics: Paganism as a World Religion* (Cham, 2016).

Železnikar, Janja in drugi, *Zgodbe v kamnu* (Kamnik, 2015), https://www.muzej-kamnik-on.net/wp-content/uploads/2018/06/qr-koda-slo-verzija1.pdf.

DOI 10.32874/SHS.2020-01

Author: **VISOČNIK Julijana**
Ph.D., Assistant Professor
Archdiocesan Archive of Ljubljana
Krekov trg 1, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **WORSHIP OF THE NYMPHS AND FONTANUS IN THE EASTERN ALPS**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 20 (2020), No. 1, pp. 11–40, 80 notes, 5 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper
Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Antiquity in Slovenia, worshipping deities, Nymphs, water deities

Abstract: In July 2004, while trenching for the construction of a gas pipeline in the vicinity of the church in Šentpavel pri Domžalah, archaeologists found an altar devoted to Nymphs and Fontanus. It was discovered north of the former Roman villa rustica, which had been researched in 1997, 1998, and 1999, in the surroundings of the church of St Paul. Judging from the inscription, the altar was originally erected by a water source, while the dedication was supposed to ensure that it never dried up, possibly even to guarantee its healing powers. Since this altar has not yet been published according to the principles of epigraphic methodology, it seems appropriate to properly set it into the context of previously known facts about the worshipping of Nymphs and Fontanus (or Fons) in the Slovenian territory or in the wider Eastern-Alpine area.